

El llibre del no

Tsisi Dangarembga

Traducció d'Aurora Ballester

Pròleg de Jordi Nopca

PRÒLEG

Un aprenentatge dolorós i necessari

A càrrec de Jordi Nopca

1

Hi havia una vegada una nena que, per poder continuar anant a l'escola, se li va acudir fer créixer centenars de panotxes a l'hort dels seus pares amb l'objectiu de vendre-les al poble i, amb els diners que guanyés, pagar-se la matrícula del curs vinent. Hi havia una vegada el seu germà gran, que es dedicava a robar les panotxes perquè la petita no aconseguís l'objectiu que s'havia marcat: ¿i si la nena acabava estudiant i li anava prou bé per fer-li ombra? Les dues criatures creixien aclaparades pel pes abassegador de la família i el patriarcat, combinats amb els efectes nocius del colonialisme en un país que començava a ser conscient que volia emprendre el camí de ser lliure.

La determinació de la nena de les panotxes, la Tambudzai, podia ser més forta que tots els obstacles que es trobés pel triple inconvenient de ser dona, negra i de classe baixa. Aquesta és la història –memorable, dolorosa, extraordinària– que va començar a explicar Tsitsi Dangarembga (Mutoko, 1959) a *Neguit permanent* (1988) i continuaria, molts anys després, a *El llibre del no* (2006) i a *This Mournable Body* (2018, que L'Agulla Daurada publicarà en català l'any que ve). Es tracta d'una trilogia involuntària, escrita per una novel·lista i cineasta reconeguda internacionalment, que ressegueix els

anys d'aprenentatge i de desenganys –avancen tant de forma consecutiva com, sovint, simultània– d'una jove a la Zimbàbue que es va acabar emancipant del Regne Unit a principis dels 80, després de quinze anys de violència entre l'establishment colonial de l'antiga Rhodèsia del Sud i els partidaris de la consolidació d'un Estat independent.

La Tambudzai Sigauke –a qui tothom es refereix amb el diminutiu de Tambu– rememora una part de la seva infantesa des de l'adolescència, quan ja fa un temps que ha estat escollida pel seu tiet, el Babamukuru, per estudiar a la missió que l'home dirigeix. Després que aquell germà que li robava les panotxes, en Nhamo, hagi mort a conseqüència d'unes galteres mal curades, a la noia se li ofereix l'oportunitat d'instal·lar-se en una «casa molt distingida», i lluny de l'entorn rural on vivia amb els pares, podrà rebre l'educació que desitjava, en companyia d'aquella segona família –que passarà a ser la primera– integrada pel Babamukuru i la tieta –la Maiguru–, i un dels dos fills, la Nyasha –l'altre, en Chido, estudia en un col·legi privat. Aquest és el punt de partida del complex camí d'assimilació de la protagonista de *Neguit permanent* amb la llengua anglesa i amb la cultura que, durant dècades, es va beneficiar del seu país: al mateix temps que la noia progressa en els estudis s'adona que aquella visió de la realitat té massa punts coincidents amb la dels explotadors que tant de mal han fet a famílies com la seva. Igual que la seva cosina Nyasha, la Tambu pren consciència que es troba entre dues aigües: les del passat, que necessita i vol deixar enrere, i les d'un futur que presenta molts parany. Lluitar contra el sentiment d'inferioritat –pel fet de ser dona, o bé perquè no es pertany a la poderosa minoria blanca– recorre tota la novel·la i també la resta de la trilogia de Tsitsi Dangarembga.

El llibre del no, que L'Agulla Daurada té l'encert de presentar per primera vegada en català, traduïda amb molt d'ofici i resultats òptims, igual que la seva predecessora, per part d'Aurora Ballester, arrenca al Col·legi de dones joves del Sagrat Cor on la noia comença els estudis de secundària. «Els meus desitjos en aquell any inicial eren positius: assolir, assolir i assolir encara més, i sabia com aconseguir-ho. Pensava aprendre fins que tingués més coneixements que ningú del meu voltant, primer de la classe, després de l'escola i finalment de la comunitat». El segon any la seva «esperança» comença a «deteriorar-se» i reneix, en part, aquella nena «una mica masoquista» que se sentia «fora de lloc» fins que queia en el «parany» d'autocompadir-se, tal com afirmava a *Neguit permanent*, abans d'afegir: «Després em retreia aquest egocentrisme pensant en la meva mare, que sofria tan estoicament per ser dona, pobra i ignorant, que m'avergonyia de ser tan dèbil i sucumbir a l'estranyesa de les meves circumstàncies».

Malauradament, la vida de la Tambu no era ni de bon tros un cas singular, a l'antiga Rhodèsia del Sud. «Quan vaig créixer, el 85% de la població negra vivia en zones rurals», explicava Tsitsi Dangarembga la tardor passada, quan va visitar Barcelona per presentar la traducció catalana de *Neguit permanent* al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona i, poc després, recollir a Palma de Mallorca el premi Veu Lliure del PEN, atorgat «pel seu compromís amb els valors del feminisme i de la lluita anticolonial». L'autora es referia als anys 60 i 70 del segle passat, les mateixes dècades en què madurava la protagonista de la trilogia, que no està basada en el seu periple autobiogràfic, però que sí que es nodreix de les seves observacions i de la mirada indefectiblement política que va créixer dins seu a mesura

que anava coneixent més detalls de la realitat on vivia i del món que l'havia ajudat a configurar –i que, en part, també l'havia *desfigurada*–, tal com recull al seu últim llibre, el recull d'assajos *Black and Female* (2022).

2

Encara que, ja des del primer paràgraf de la trilogia, la Tambu admeti ser una jove mancada de sentiments i despietada –punt crucial per entendre l'evolució acadèmica, professional i humana del personatge–, Tsitsi Dangarembga reconeix que va començar a escriure ficció «per deixar constància de com es vivia a Zimbàbue» quan ella hi va créixer, «i quines eren les aspiracions i reptes que podia tenir una noia que venia d'una família modesta». La mare de la novel·la dona la resposta a aquesta pregunta a la seva filla quan li fa saber que el millor que li podria passar és aprendre a ser «una bona esposa» i a fer bé les feines de casa. Ni una cosa ni l'altra formen part de la Tambu, que a *El llibre del no*, després de molts sacrificis i esforços estudiant, aconseguirà entrar a treballar en una agència de publicitat on el seu cap no tindrà cap recança en robar-li les idees. «Les profecies del meu oncle predeien una vegada més amb desafortunada precisió els límits de la meva mobilitat», admet la noia poc després d'aconseguir aquella feina que no li permet tenir un allotjament «de més categoria que una habitació en una residència de senyoretetes».

«Ser una nena en una societat tradicional com la dels anys 50 i 60 implicava que no podies decidir res –continuava explicant l'autora durant la visita barcelonina–. Et limitaves a fer el que et demanaven. Amb sort, podies detectar la

situació de desigualtat a dins de la família, els privilegis dels homes i les càrregues que havien de suportar les dones, però oposar-t'hi et passava factura». A *Neguit permanent*, la Lucia, una de les germanes de la mare de la Tambu, té «l'atreviment» de viure una relació sense cap mena de compromís i a tres bandes amb en Takesure, cosí llunyà del Babamukuru, i el pare de la noia, en Jeremiah, com a mostra del rebuig del món en què li ha tocat viure. «Se'n va al llit amb qualsevol, però encara no ha tingut cap criatura –diu la gent del poble–. Està embruixada. O, més ben dit, ella és la bruixa». El preu de la llibertat de la Lucia és la marginació social i familiar. La Nyasha, cosina de la Tambu, és incapaç d'adaptar-se plenament a les dinàmiques del seu país d'origen des que ha tornat d'Anglaterra, on va passar una llarga temporada amb els pares i el germà. En una de les escenes més dures de la novel·la, la Nyasha s'atreveix a plantar cara al respectat i inflexible Babamukuru, que es posa fet una fera després de veure que la noia s'ha quedat parlant amb un amic després d'un ball on ha assistit. «Per què m'hauria de preocupar del que la gent digui quan el meu propi pare em diu puta?», es queixa ella. Després que l'home li aixequi la mà, ella s'hi torna, i acaben anant a parar tots dos per terra mentre s'atonyinen. «Ni el teu germà s'atreveix a disputar-me l'autoritat –es queixa el pare de la noia–. Sents el que et dic? Ho sents? La teva salvació és marxar de casa meva. Per sempre. Si no [...] et ma-ta-ré».

3

Tsitsi Dangarembga va néixer a Mutoko el 14 de febrer de 1959, una petita ciutat al nord-est del país –actualment ronda

els 12.000 habitants— a prop de la qual hi havia la missió religiosa on els seus dos pares, Amon i Susan, donaven classes. Igual que el Babamukuru i la seva família, els Dangarembga van passar uns anys a Anglaterra mentre Amon i Susan completaven els estudis universitaris, fet que va permetre a la futura autora dominar l'anglès des de molt aviat, aprenentatge que es va donar en paral·lel a l'oblit temporal de la llengua materna, el shona. No calia viure fora del país perquè l'anglès s'imposés a la llengua que els alumnes parlaven a casa: *Neguit permanent* detalla com en Nhamo, el germà de la Tambu, es resisteix a comunicar-se en shona com més anys ha passat a la missió, seguint el procés d'escolarització: al pare li sembla positiu, «el primer pas en l'emancipació de la família»; a la mare, en canvi, li fa l'efecte que algú està embruixant el noi, i si fos per ella aniria «a trobar la mèdium» per solucionar el problema.

El canvi de llengua era una de les transformacions més vistoses del procés d'assimilació dels estudiants a la cultura dels colonitzadors anglesos. A més d'això, hi havia l'adhesió al cristianisme, el canvi d'indumentària, d'alimentació i d'hàbits íntims (en un capítol de *Neguit permanent*, la Nyasha ensenya la Tambu a fer servir tampons: «va dir que era molt millor perdre la virginitat amb un tampó, que no aniria presumint del seu èxit, que no pas amb un home, que afegiria el meu a la seva col·lecció d'hímens»). No hi ha gaires autors al país com Tsitsi Dangarembga, que després d'un llarg procés d'assimilació cultural hagin acabat defensant la seva llengua materna a dins i fora dels textos. «Una de les coses que em sorprèn més, encara avui dia, és el gran valor que es dona a l'anglès —admet—. Jo penso que com més llengües sàpigues millor podràs conèixer el món. Però l'opinió majoritària és una altra. De fet, el que està passant

a Zimbàbue és que hi ha un retrocés molt gran dels parlants de shona, que és la llengua majoritària. Fins i tot a les zones rurals del país la gent parla una barreja de shona i anglès. Hi ha una part de la nostra identitat que s'està perdent».

Mentre estudiava Psicologia a la Universitat de Zimbàbue, situada a Harare, capital del nou país, Dangarembga va començar a escriure la seva primera novel·la. Prèviament havia format part del grup de teatre universitari, i més endavant es va vincular amb la companyia Zambuko, però ho va acabar deixant córrer: «Els escriptors i dramaturgs eren tots homes, i no escrivien papers de dones negres. Si no ens hi posàvem nosaltres, aquesta situació s'hauria perpetuat». En paral·lel a l'escriptura d'obres de teatre com *Lost of the soil* (1983), Dangarembga va provar sort com a narradora, primer amb contes –algun dels quals va ser premiat– i més endavant amb la novel·la *Neguit permanent*. El camí per publicar-la no va ser fàcil. «Quan la vaig tenir acabada, la vaig enviar a The Women's Press, l'editorial anglesa que havia publicat Alice Walker, autora d'*El color porpra*, i el llibre es va passar quatre anys en un soterrani –recordava l'any passat a Barcelona–. Quan vaig decidir-me a visitar l'editorial encara no se l'havien mirat, però llavors ho van fer i van accedir a publicar-la. Hi ha veus que encara no estem disposats a escoltar. La perseverança és molt important: cal creure que la història que tens per explicar val la pena».

Neguit permanent va aparèixer finalment el 1988 a The Women's Press. Tsitsi Dangarembga es va convertir en la primera autora negra de Zimbàbue que publicava una novel·la en anglès. Eren anys de començar a eixamplar la diversitat de veus que configuraven del cànon literari, encara que fos, sobretot, a través de les llengües dels pobles colonitzadors: el 1986, el dramaturg i novel·lista nigerià Wole

Soyinka havia rebut el premi Nobel; també als anys 80 havien començat a publicar amb regularitat narradors com Maryse Condé, de l'illa de Guadalupe, o Jamaica Kincaid, d'Antigua; un altre futur premi Nobel, Abdulrazak Gurnah –nascut a Zanzíbar el 1948– tot just començava la seva trajectòria com a novel·lista amb *Memory of Departure* (1987), que va culminar el 2021 quan l'Acadèmia Sueca el va beneir amb el guardó literari més prestigiós i més ben dotat del món per «una rigorosa i commovedora aproximació als efectes del colonialisme i el destí dels refugiats en la intersecció entre cultures i continents».

Encara que la novel·la de Tsitsi Dangarembga va ser rebuda com una «de les mostres més significatives de la literatura africana del segle xx» –tal com recordava la periodista Wadzanai Mhute a *The New York Times* el 2020, coincidint amb la publicació de *This Mournable Body*–, l'autora, que en aquells moments estava a punt de fer 30 anys, havia decidit orientar la seva carrera professional cap al cinema i va instal·lar-se temporalment a Berlín, on es va formar com a directora a la Deutsche Film-und Fernsehakademie. De tornada a Harare, va fundar la productora Nyerai Films i va continuar trencant esquemes: *Neria* (1991), per a la qual va escriure el guió, es va convertir en la pel·lícula més taquillera de la història de Zimbàbue; amb *Everyone's child* (1996), la seva *opera prima* com a directora, es va convertir en la primera dona negra del país que dirigia un llargmetratge.

Entre les feines relacionades amb el cinema i la família que acabava de formar, l'autora no tenia temps per pensar en el seu proper llibre. «Encara que rebés bones crítiques, vivia en les condicions materials pròpies d'una estudiant –rememorava Dangarembga a Barcelona–. Hi ha molts

impediments per seguir una carrera literària, i cal no oblidar l'aspecte econòmic». No va ser fins que es va tornar a instal·lar a Zimbàbue el 2000 i els fills van començar a anar a escola que no es va poder permetre tornar a escriure. «M'agrada pensar que les històries que explico no són 'meves' –continuava–. Són en algun lloc indeterminat i algun dia m'arriben per algun motiu. És cert que soc jo la que decideix escriure-les i, un cop feta la feina, transmetre-les als lectors».

El llibre del no (2006) continua explorant en com «la intersecció entre gènere, raça i classe» afecten un personatge com la Tambudzai, que té com a un dels escenaris principals el Col·legi de dones joves del Sagrat Cor mentre la violència creix al país. Encara que la noia s'esforci per treure el màxim rendiment a l'institut catòlic on fa els estudis de secundària amb l'objectiu d'arribar a trobar una bona feina més endavant, són molts els impediments i desenganys que experimentarà, però el camí d'allunyar-se dels pares i germans sembla irreversible: «Havia passat les vacances a la missió, fent servir d'excusa la intensificació de la guerra, quan la veritat era que no em venia de gust tornar tres vegades l'any a buscar aigua al riu, carretejar llums d'oli i menjar sadza amb només una porció ínfima d'acompanyament», admet la noia ja al primer capítol.

La novel·la comença amb un sotrac familiar, igual que *Neguit permanent*: en aquest cas és la Netsai, que en una acció de la guerrilla en la qual milita trepitja una mina antipersona i perd una cama. Les ombres del caràcter de la Tambu tornen a fer-se presents quan defuig entendre les raons que han portat la seva germana a comprometre's per la causa independentista, quan passa per alt el col·laboracionisme del Babamukuru amb les autoritats favorables als

colonitzadors i quan topa una i altra vegada amb la seva mare: «Si tenia esperit, no era prou gran, perquè l'amargor del seu caràcter l'encongia». També quan, més endavant, adapti l'*undu* –paraula en shona que designa el desenvolupament de la personalitat– només a la voluntat de créixer i prosperar, sense tenir en compte la possibilitat de ser generosa amb els altres o, fins i tot, de permetre's conèixer l'amor.

4

«Sempre he defensat que els escriptors puguem treballar des dels nostres països, però això és molt difícil, a l'Àfrica –assegura Tsitsi Dangarembga–. Hi ha molt pocs llocs on es donin les condicions perquè això passi: només se m'acut Sud-àfrica, Nigèria i Kènia. Si marxem del nostre continent ens costa explicar històries autèntiques de la gent que hi viu. Després d'exportar els nostres cossos i desposseir-nos de la terra, Occident ara vol la nostra creativitat».

L'autora ha continuat dedicant-se a la literatura tot i les circumstàncies adverses, i actualment treballa en una novel·la que reflecteixi el present del país. «A Zimbàbue hi ha molts problemes, ara per ara –diu–. L'atur entre els joves és molt gran –amb prou feines un 10% tenen un contracte laboral– i això ha fet que creixi el consum de drogues. Hi ha hagut una regressió de l'accés a l'educació entre les noies després de la pandèmia. Han crescut els casaments amb menors, i també ha augmentat la prostitució infantil».

Publicada el 2018, *This Mournable Body* va ser la novel·la que tanca la trilogia protagonitzada per la Tambudzai Sigauke. «Transcorre a la dècada dels 90, i és el moment en

què es van començar a fer evidents els símptomes de la decadència del meu país –admet l'autora–. La independència no va suposar que la majoria de gent deixés de ser pobra, que accedís a l'educació i que adquirís una consciència social». Gràcies a l'excel·lent feina d'Aurora Ballester –que anteriorment ha traduït autors com Vikram Seth, Barbara Kingsolver, Arundhati Roy i Edna O'Brien–, el lector català podrà resseguir l'aprenentatge dolorós i necessari de la Tambu al llarg de tot el cicle narratiu, que es llegeix enlluernat per la prosa de l'autora, però també amb el cor encongit per les situacions rocambolesques que sovint li toca viure a la noia i pensant, molt a prop seu, que tot i les injustícies que es troba pel camí, val la pena continuar la lluita.

Jordi Nopca
Setembre del 2024

*A la Mami i el Baba i el Mukoma Gwin per fer-me costat;
també a Rudo i Munewenyu, a Olaf, Tonderai,
Chadamoyo i Masimba.*

1

Amunt, amunt, amunt va giravoltar la cama. Un tros de persona, cap al cel. Em vaig notar la boca coberta de terra i plena de vapors agres. Va esclatar el silenci, que es va ofegar amb el crit estrident d'un grill entre les mates, al marge de la clariana del bosc.

Ja no es veia, aquella figura que feia un moment havia sortit de puntetes entre un arbust de *musasa*¹ darrere d'un home amb uniforme militar de combat, com si s'hagués de camuflar en una jungla tropical. Això ho sabia, el poc seny que demostrava. Tota la gent del poble que era a la reunió ho sabia. Tothom s'adonava de la insensatesa menys la Netsai, la meva germana. Llavors, durant els segons posteriors a l'explosió, com un repic de timbals funerari iniciat pel pas de la Netsai, les mares van fer un gemec d'alleujament en sentir el plor de les criatures que duien penjades a l'esquena i com es cargolaven als seus braços. Les mares del poble sacsejaven les criaturetes embolicades amb tovalloles primes i aspres; als seus rostres fatigats s'hi esculpia l'ensurt i l'alleujament, i quarts creixents de dents blanques resplendien a la llum de la lluna.

Dins la fosca, la cama de la Netsai va traçar un arc. Callia que jo fes alguna cosa! Era la seva germana, la seva

1 Trobareu la definició de les paraules i expressions en shona al glossari de la pàgina 339. (*N. de la t.*)

germana gran. Per la meva posició, calia que actués per tal de protegir-la. I jo em sentia molt abatuda perquè no hi podia fer res, i la inutilitat i l'amargor em frustraven. I en la meva desesperació silenciosa em tremolava el pit, els ossos em vibraven endins i enfora, com si les fibres sensibles del meu cor tibessin i s'esquincessin, i tenia la sensació de saltar cap a l'extremitat que giravoltava, d'enfilars-m'hi mentre rodava, com si em fes pujar a algun lloc, allunyant-me'n.

El que volia era fugir. Però la lluna era massa lluny, i hi havia bocins blancs sota meu, allà on la carn s'havia esqueixat i l'os lluia com el preuat ivori, i els que hi havia a sota s'havien agemolit i, si no s'havien mogut prou de pressa, havien quedat esquitxats de sang. Després es va sentir la sacsejada, com d'una caiguda, i vaig veure com la cama quedava travada de gairell a les branques baixes d'un *mutamba* i el peu penjava, llarg com aquella fruita de mala fama.

La Mai, la nostra mare, va caure a terra. No es va aixecar. I així, altra vegada, se'm demanava alguna cosa. Jo era la noia gran, la filla gran, ara que havien mort dos nois. S'esperava que intervingués d'una manera responsable. Em vaig aixecar del tros de tela de Zàmbia que havíem estès a terra, que la mare m'havia recordat que portés; em vaig moure lentament, primer agenollant-me com una dona vella i abaixant el cap per invocar la pau que es manifesta quan no hi veus, la mena de pau que jo posseïa en temps de guerra. Després, quan em vaig haver apartat prou del grup al qual m'havien inclòs, em vaig posar dreta.

La Mai encara era a terra. Com de costum, als setze anys jo no tenia res que la Mai desitgés. Tot era massa per a mi, i per això em vaig quedar plantada mirant-la, de braços plegats, rígida i procurant mostrar-me distant, i ja no vaig

tornar a mirar cap a l'arbre, el *mutamba*. Ja s'havia fet massa fosc per veure res; només hi havia la lluentor, la lluentor de la cama i la dona a terra. Eren uns eixos que em fixaven a terra com els pols d'una força que em lligava, que m'impedia saltar i girar cap a no sabia què –un dolor més atroç i terrible. La Mai va llepar unes taques de sang barrejada amb sorra i va gemegar:

—Netsai! Netsai!

Esgarrapava la terra i s'arrossegava com una serp.

Els eixos, dels quals la Mai era un vèrtex en moviment, van esdevenir un triangle que es desplaçava mentre un home avançava cap a ella. Era l'home que la Netsai no havia d'haver seguit, vestit amb una granota de combat verda que semblava una jungla xinesa onejant. Era el camarada, el guerriller, el Germà Gran, el *Mukoma*, que havia arribat més tard, quan ja ens havíem aplegat tots per al *morari* i els veïns s'estaven embriagant –innocentment, deien, perquè es veien obligats a mirar– amb la visió de la sang.

Jo tampoc el volia mirar a ell, però no tenia altre lloc on mirar. Darrere venia la noia. Era en qui tothom es fixava, brandant el cap amb desaprovació i enveja, perquè es movia com un oneig, aquella noia, com si l'acabessin de péixer, de banyar i d'untar amb oli. Ella havia vingut primer a la reunió, després que ens haguéssim assegut tots, però abans del redoblament de timbals, que era la finalitat del *morari*. L'home vestit de jungla verda i la noia de les carns turgents es van interposar al pas de la Mai i es van quedar plantats quan ella els va engrapar els turmells per avançar pel seu costat. L'home i la noia van impedir que la Mai toqués la seva filla. I llavors la Mai es va aixecar d'un bot, com si volgués agafar la cama que es balancejava, i ells la van estirar, aquesta vegada amb menys miraments.